

VADÁSZOK ÉS VADÁSZÓK

VADÁSZKULTÚRA ÉS GYARMATOSÍTÁS A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

KELET-AFRIKÁBAN

BEVEZETÉS

Az Afrika-kutatók munkájának nagy részét az afrikai utazás elbeszélése, azaz a szafari¹ narratívája adja. A szafari a nyugati ember és az őslakos népek kapcsolatának talán legfontosabb színtere, a két kultúra – sokszor első – találkozása a mai napig.² A szafari-be-számoló nemcsak egy felfedezés, vadászat vagy tudományos gyűjtés stb. története, hanem egy kulturális és társadalmi kapcsolatrendszer leírása is, amelyből kiolvasható a „fehér ember” és a „bennszülöttek” viszonya, s feltárul az első látásra homogénnek vélt bennszülött közösségek differenciált társadalma.

A XIX. század végi, XX. század eleji szafarikhoz szorosan hozzátartozik a vadászat. A vad elejtése a karavánok mindennapjainak szerves része volt. Az egykori beszámolók a vadászat eseményével együtt – még ha ez nem volt is céljuk – rögzítették a korabeli afrikai közösségek jellemző antropológiai adatait is. Egy nagy testű vad elejtésének műveletei – a cserkészés, a lelövés, a hús feldarabolása, elosztása és elfogyasztása – több falu életét is felbolygatták, szakembereknek és specialistáknak adtak munkát, egész családokat mozgattak meg. A leírásokban megjelenik a főnökök és a kiszolgáló személyzet viszonya, a nők és a gyermekek helyzete, és persze a bennszülötteknek a nyugati kultúrához fűződő kapcsolata is. A szafari-elbeszélésekből kiolvasható a bennszülött-társadalom mindennapi élete, a közösségen belüli társadalmi szerepek és hatalmi pozíciók, valamint a nyugati (európai vagy észak-amerikai) kultúrából érkező felfedezők, tudósok, vadászok és kereskedők gyarmatosító önképe, társadalmi normái és viselkedési modelljei.

A magyar Afrika-kutatók munkáinak nagy része is szafari-leírás, aminek fontos fejezetét alkotják a vadászélmények. Ezt a „műfajt” később híres vadász-íróink irodalmi rangra emelték.

Am a mindent összemosó és általánosító – és így tudományosan elfogadhatatlan – értelmezés az Afrika-kutatót egyben afrikavadászként,³ és az afrikavadászt egyben Afrika-kutatóként kezeli. A magyar közgondolkodásban olyannyira összekapcsolódott ez a két fogalom, hogy *Vadászírók elbeszélései*⁴ címen Torday Emil és Kittenberger Kálmán összegyűjtött írásait közli egy kötet, míg Krizsán László a *Magyar vadászutazók a nagyvilágban*⁵ című könyvében Benyovszky Móricról Teleki Sámuelen és Kittenberger

RÉGITAMÁS

Kálmánon keresztül Fuszek Rezsőig szinte minden fontos Afrika-

kutatónk életművét feldolgozta vadászélményein keresztül.

Az afrikai szafariknak bőséges az irodalma, de azt még nem mérték fel (amire a következőkben kísérletet teszünk), hogy milyen forrásértékűek az antropológia, a néprajz-, az irodalom- vagy a történelemtudomány számára a szafari-, azon belül is a vadászszafari leírások. A két legismertebb magyar afrikavadász, Kittenberger Kálmán és Széchenyi Zsigmond írásai tökéletesen bemutatják a kelet-afrikai közösségek társadalmi viszonyait, a fehér és a bennszülött vadászkluszok kapcsolatát, a két technikai tudás és vadásztradíció viszonyát, de különböző korrajzot és társadalomrajzot adnak saját kultúrájukról is. Feltárulnak bennük a gyarmatosítók és a gyarmatosított népek társadalmi kapcsolatai, a korabeli magyar társadalom viszonya Afrikához, de afrikai néprajzi adatok is kiolvashatók belőlük, sőt megismerhető az akkoriban Afrikáról alkotott tudományos szemlélet is. A magyar vadász-írók közül Kittenberger és Széchenyi neve a köztudatban egybeforr Afrikával, ők formálták a legerőteljesebben a magyarok Afrika-képét. Nagy példányszámú könyveiket a kiadók a mai napig újra meg újra megjelentetik.

1 ■ A *msafara*, illetve *safari* szuahéli szó, jelentése utazás. Az eredeti szó valószínűleg az arab *kusafiri* volt, mely utazást jelent, illetve a *msafiri*, ami utazót. Az angolban Theodore Roosevelt afrikai vadászélményeinek 1910-es kiadása után terjedt el (Edward I. Steinhart: *Black Poachers, White Hunters. A Social History of Hunting in Colonial Kenya*. James Currey – Ohio University Press, Oxford–Athens, 2006. 113. old.). Az utóbbi száz évben az egész világon használt szó lett, főleg az afrikai vadász, turista és fotós utazásokat jelöli.

2 ■ *Uo.* 114. old.

3 ■ Míg az Afrika-kutató kifejezés arra a személyre vonatkozik, aki Afrikát kutatja, az Afrikában vadászó idegen vadászokra Széchenyi Zsigmond után az „afrikavadász” kifejezést használnak. Annak ellenére teszem ezt, hogy tisztában vagyok vele, nem Afrikát vadássza az afrikavadász, hanem az afrikai vadat.

4 ■ Rónaszegi Miklós (szerk.): *Ébred a dzsungel. Vadászírók elbeszélései*. Móra, Bp., 1967.

5 ■ Krizsán László: *Magyar vadászutazók a nagyvilágban*. Terra Print, Bp., 1998.

6 ■ Steinhart: *i. m.* 113. old.

7 ■ Höhnél Lajos: *A Rudolf és Stefánia tavakhoz. Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887–1888-ban*. Ráth Mór. Bp., 1892. 8–19. old.

8 ■ „A szolgálatomban lévő feketék közül egy még részt vett H. M. Stanley expedíciójában, többen gróf Teleki Sámuel expedíciójában szolgáltak, és még többen az arab rabszolga-kereskedőknél.” (Kittenberger Kálmán: *Utolsó afrikai vadászatom*. Gondolat, Bp., 1969. 10. old.

9 ■ Steinhart: *i. m.* 114. old.

AZ ARAB SZAFARITÓL A „KIFEHÉREDETT” SZAFARIIG

A modern szafari nem a nyugati gyarmatosítók leleménye, hanem a XVIII. századi arab és szuahéli rab-szolga- és elefántcsont-kereskedők hosszú utazásainak terméke. A kelet-afrikai partvidékről a kontinens belseje felé igen korán, de az 1700-as években már bizonyosan indultak több száz főt számláló kereskedőkaravánok a belső vidékekre. Tagjaik főleg az olyan szárazföldi népek közül kerültek ki, mint a *kambák* vagy más bantu nyelvű népek, amelyekkel nemcsak kereskedni szándékoztak, hanem ők adták a teherhordók többségét is.⁶ A kereskedelmi karavánok a XIX. században azután – részben külső hatalmi nyomásra, részben gazdasági megfontolásokból – szinte teljesen áttértek az elefántcsont-kereskedelemlre.

A XIX. század végi, „klasszikus” szafari-utazások a kereskedelmi szafarik mintájára szerveződtek. A szafarik személyzete hatalmas földrajzi és kulturális ismeretekre tett szert vándorlásai során: a partvidéktől a kongói őserdőkig ismerték a vízlelőhelyeket, az utakat, a gázlókat, az ott élő népeket, nyelveket és főnököket. Így az idővel változó típusú szafarikban is nélkülözhetetlenek lettek. Nem egy szafari-vezető régebben kereskedelmi karavánokat vezetett, később felfedező expedíciók, majd pedig tudományos gyűjtőutak személyzetének tagja lett. Teleki Sámuel expedíciójának bennszülött vezetője az egykoron elefántcsont-kereskedelemből meggazdagodott Dsumbe Kimemeta volt, de vele tartott a Henry Morton Stanley utazásait segítő, Dualla Idrisz nevű szomáli leány is.⁷ Később Teleki emberei közül néhányat Kitenberger Kálmán is alkalmazott.⁸

Ha változott is a célja, a szafari struktúrája, szóhasználata, nyelvezete, felszerelése és vezetése sokáig ugyanolyan maradt. Csak sokkal később, a motorke-rékpár, az autó, a vasút és a repülőgép elterjedése nyomán alakult át a szafarik személyzete, hiszen a könnyebben megközelíthető helyekre indulóknak már kevesebb teherhordóra, teherhordó-felügyelőre, vezetőre, vadászra, szakácsra, inasra, örrre stb. volt szükségük. Nem elhanyagolható következményként ezzel megváltozott a szafarik arzenálja is.

A leírásokból a szafari szervezetének szigorúan hierarchizált csoportmodellje bontakozik ki: mindenkinek megvolt a beosztása, a felelőssége és a főnöke; a csoport tagjai egymásra voltak utalva, a piramis csúcsán álló, többnyire fehér vezető közvetlen beosztottain keresztül tartotta a kapcsolatot a teherhordókkal és a környező terület őslakosaival. Minden szafarinak külön vadászai, felderítői, nyomolvasói, a vezetőknek személyes titkárai, fegyver- és fényképezőgép-hordozói, szakácsai, felügyelői voltak, akiknek kapcsolathálója – a tagok más-más etnikai, kulturális és nyelvi háttere miatt – transzkulturális diskurzussá változtatta a szafari menetét (Steinhart a szafarit transzkulturális arénának nevezi⁹), melyben a fehér vezetők sokszor igen nehezen ismerték ki magukat.

A magyar köztudatba Teleki Sámuel 1887–1888-as kelet-afrikai expedíciójának leírása emelte be a romantikus szafari világot. Ha értesült is korábban David Livingstone vagy Henry Morton Stanley utazásairól, igazán Teleki Sámuel kalandjai és eredményei érintették meg a magyar olvasót. Teleki expedíciójáról Ludwig von Höhnelt készített beszámolót. Ennek fordítása teremtette meg az afrikai szafari magyar nyelvezetét és eszméjét, amelyből a későbbi generá-

Bennszülött fegyverhordozók, 1911.

ciók sokat merítettek. Teleki volt az első magyar, széles körben elismert „nagy fehér felfedező”.

A VADÁSZAT SZEREPE A SZAFARIKON

A szafariknak mindig fontos eleme volt a vadászat. A korai kereskedelmi szafarik idejében friss hús kellett a nagyszámú kíséret ételmezésére, később a hön áhitott elefántagyarak és rinocérosztülkök megszerzéséért vadásztak. A tudományos, felfedező expedíciók résztvevői pedig már nem (csak) táplálékért és agyarakért öltek, hanem azért, hogy tudományos megfigyeléseket végezzenek vadászat közben, vagy gyűjteményeket gyarapítsanak a zsákmánnyal. Végül nem is kevesen sportból, kedvtelésből terítették le az állatokat.

Ha a szafari összetett kulturális jelenség, akkor a szafarikhoz kapcsolódó vadászat egyértelműen tükrözi ennek az összetettségnek minden elemét. A különböző etnikai csoportok közötti társadalmi kapcsolatok (bennszülött–bennszülött, bennszülött–szuahéli, bennszülött–fehér vagy fehér–fehér) nem érthetők meg a tágabb kulturális, politikai vagy társadalmi viszonyoktól függetlenül.

Kelet-Afrika népeinek életében a XIX. század közepétől kezdődően egyértelmű változást hozott a gyarmatosítás. A főleg Nagy-Britanniából, Dél-Afrikából és Németországból betelepülő családok többsége arisztokratikus életvitelt honosított meg Kelet-Afrikában, és ültetvényes birtokrendszerük is úgy működött, mintha csak Dél-Angliában lett volna. A XX. század elejére a mai Kenya és Tanzánia területén kialakultak a korabeli vidéki Anglia hierarchikus társadalmi viszonyai, s ebben csakúgy, mint Európában,

jelentős szerepe volt a vadászatnak. A vadászat megjelent a társadalomban, és a társadalom megjelent a vadászatban. (Az afrikai brit arisztokráciát és az általa meghonosított kopós vadászatot érzékletesen mutatja be Evelyn Waugh *Egy marék por* című könyvében.¹⁰)

A vidéki angliai vadászatokon megfigyelhető hierarchikus társadalmi rend leképeződött a kelet-afrikai vadászatokon, épp csak a személyzet cserélődött ki bennszülöttekre, és az elejtett vadfaj lett afri-

Hemingway, 1953.

kai. A birtokosok sok vadászati kifejezése bekerült az afrikai vadászkultúrába is. A „vadorzó” fogalma például, mely a középkori Európában keletkezett, később meghatározó elem lett az afrikai vadászkánonban, amikor az addig élelemszerzésnek számító közvadászat tiltottá, illetve az uralkodó csoportoknak fenntartott tevékenységgé vált. A gyarmatosítás korában a földek és a vadállomány tulajdonlása körüli vitában „vadorzónak” neveztek minden bennszülöttet, aki hivatalos engedély nélkül ejtett el vadat.¹¹ A vadászat így a koloniális politika fontos elemévé vált.

A lóhátról történő kutyás vadászat a brit protektorátus területén sokáig engedélyezett volt. Mivel a kedves vendéget vadászatra vitték, a XX. század elejére a romantikus Afrika-képhez már hozzátartozott a vadász-szafari is – olyan jól ismert szereplőkkel, mint Karen Blixen és férje, Beryl Markham, Elspeth Huxley vagy Ernest Hemingway. Ekkor már egyre több jómódú európai és amerikai vadász engedhetett meg magának, hogy afrikai vadászatra¹² induljon, és Kelet-Afrikában gyorsan kialakult a vadász-szafarik kiszolgáló személyzete – többségük korábban a kereskedelmi szafariknál dolgozott. Az aránylag sebesen változó kelet-afrikai gyarmatosító társadalom „kitermelt” egy új, a vadász-szafarik életében kulcsfontosságú figurát: ő volt a „Big Game Hunter” (BGH), vagy más néven „White Hunter” (WH), többnyire elszegényedett egykori földbirtokos vagy hivatásos vadász, aki közvetítő szerepet töltött be a kiszolgálók és az ügyfél között. Ismerte a terepviszonyokat és a helyi nyelvet, kapcsolatot tartott a helyiekkel, megszervezte a vadászatot, nyomoztatta a vadat, nyomolvasókat, helyi vadászokat

fogadott fel, intézkedett. Mindkét kultúrában jártas volt, s ez a tudás nélkülözhetetlenné tette. Antropológiai szempontból talán ő a legérdekesebb személy az egész afrikai vadásztársadalomban és transzkulturális diskurzusban.

Nem akadt Kelet-Afrikában olyan nép, amelyik valamilyen formában ne kötődött volna a vadászathoz, legtöbbjüket – ha csak közvetve is – napjainkban is érinti a vadászat. A vadászat ősi emberi tevékenységi forma, s eszközei egy másik ősi emberi tevékenység, a harc kellékei is egyben. A lándzsák, íjak, nyilak, kések sok népnek még ma is a mindennapi viseletéhez tartoznak.

A koloniális antropológia a vadász közösségeket perifériálisnak, a társadalom egyéb csoportjaiból kizártnak ábrázolta, mivel a főleg vegyes gazdálkodást folytató, földműves és állattartó népek szemszögéből láttatta őket. Ezt a tévhitet igyekezik eloszlatni a modern antropológia, amikor bemutatja, hogy a kelet-afrikai vadászkultúrák semmivel sem „egyszerűbbek” a környezetükben előforduló kultúráknál.

Kelet-Afrika néhány etnolingvisztikai csoportja (*okiot, hadzapi, kamba, tharaka, igembe*) a közelmúltig sokat megőrzött vadászó életformájából, amelybe már sok állattartó és földművelő létfenntartási elem is vegyült. Az állattartó csoportok (*maszai, szamburu, rendile*) kultúrájában is megvan számos ősi vadász-elem. A kelet-afrikai vadászközösségek a vadásztechnikák széles skáláját alkalmazták. A mérgezett hegyű nyíl, a lándzsa, dárda, kő, hurok, csapda, a bozóttűz, a karókkal teli verem és persze azután a puska egyaránt hozzátartozott a fegyverarzenálhoz és a hagyományos vadászati módokhoz.

Am minden vadász nép, és így a legtöbb vadásztechnika is áldozatul esett a gyarmatosítók által kialakított és elterjesztett vadászóüldözésnek, mely a törvényen kívüli európai paraszti vadászattal egy kategóriába so-

10 ■ Evelyn Waugh: *Egy marék por*. Szépirodalmi, Bp., 1975.

11 ■ Ez lett később a vadvédelmi, területvédelmi politika egyik alappillére.

12 ■ Anélkül, hogy felsorolnánk a XX. század elején fellendülő afrikai turizmus minden formáját, meg kell említeni, hogy ekkor – tizenegynéhány évvel vagyunk Teleki Sámuelék utazása után! – már fényképész, filmes, vadnézős stb. szafarikat is szerveztek a helyi ügynökségek.

13 ■ Dr. Zoltán János: *Vadászat az Osztrák–Magyar Monarchiában*. Dénes Natur Műhely, Bp., 2006. 10. old.

14 ■ Uo. 118. old.

15 ■ Kittenberger Kálmán: *Kelet-Afrika vadonjaiban*. Móra, Bp., 1955. 8. old.

16 ■ Uo. 11.

17 ■ Damaszkín Arzén: *A maszai fennsíkon*. Dénes Natur Műhely, Bp., 2005. 6–7. old. Damaszkín Arzén elbeszélésében többször megjelenik Kittenberger Kálmán, főleg az első időszak maláriás napjaiban.

18 ■ 1904 nyarán egy majdnem végzetes oroszlántámadás során leszakadt az egyik ujjperce. A sok arzénos madárpreparálástól a köröm alatt megfeketedett darabot Kittenberger spirituozos üvegben hazaküldte a Nemzeti Múzeumnak. Így igyekezett bizonyítani, hogy mennyit dolgozik.

19 ■ „I, am sorry, Mister Kitty, ellenségek vagyunk! Ófelsége kormányha hadat üzent az Önök királyának, és Ön ettől a perctől kezdve hadifogoly.” Fekete István: *Kittenberger Kálmán élete*. Móra, Bp., 2001. 8. old.

rolta az afrikai bennszülöttek vadászatát. Emellett a nem afrikai (arab, szuahéli) kereskedelmi hatások is jócskán megváltoztatták az afrikai vadászszokásokat. Azok a vadász népek, amelyek alkalmazkodni tudtak az elefántcsont-kereskedő karavánok igényeihez, a lét-fenntartási vadászatot túl kereskedelmi zsákmányszerzésbe is kezdték. A kambáknál elefántagarakkal kereskedő csoportok alakultak ki és gazdagodtak meg, amelyek a hagyományos társadalmi értékrenden alapuló, új főnöki rendszert hoztak létre. A kambák néha több száz fős vadászatainak módszerei vagy éppen vadászai mind-mind megjelentek a fehér vadász-szafarikon, ahol a „Big Game Hunter” fontos munkakört bízott rájuk mint specialistákra, s így idővel a vadász-szafarik legfontosabb szereplői lettek.

A MAGYAR VADÁSZ-ÍRÓK

A magyar vadászok, vadász-írók ezzel a kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai helyzettel találkoztak akkor, amikor Kelet-Afrikába érkeztek. Sorsuk alakulásában persze nemcsak az volt fontos, hova érkeztek, hanem az is, honnan, azaz milyen gazdasági és társadalmi környezetből indultak. Az arisztokratiszusz származásúak könnyen be tudtak illeszkedni a helyi vadásztársadalomba, néhányan azonban – főleg anyagi okok miatt – nem mozdítottak olyan biztonságosan ezen a terepen.

A Habsburg-uralkodók már igen korán királyi birtokokat és erdősegeket vontak felügyeletük alá, ezzel pedig együtt járt a vadászati előjogok meghatározása is. A vadászati rezervátumokban tilos volt engedély nélkül vadat löni vagy elfogni.¹³ A vadászközösségek alá- és fölrendeltségi viszonyai leképezték a korabeli társadalomét: minél alacsonyabban helyezkedett el valaki a társadalmi ranglétrán, annál kisebb esélye volt a legális vadászatra.

A kiegyezés után osztrák vadászok özönlöttek el a magyar erdőket. A magyar vadászok átvették az osztrák vadász kultúrát és technikákat. A *parforce*-vadászat (falkavadászat) vagy a kopózás pedig már a Napkirály korában elérte – német és osztrák közvetítéssel – Magyarországot.¹⁴ Rudolf trónörökös – Teleki Sámuel jó barátja – például 1881-ben Hostvic környékén rendezett falkavadászatot. Ezeknek a kapcsolatoknak köszönhető, hogy felvirágozott a korabeli vadászirodalom is. A vadászat szaknyelvében francia és angol szavak keveredtek, így azután az itthon megtanult zsargon és technika a magyar vadászok kiválóan használhatták az afrikai brit területeken is.

Minden kiemelkedő magyar Afrika-kutató munkájában jelentős helyet töltött be a vadászat megfigyelése, a zsákmány elejtése. Sokuk neve csak vadászként őrződött meg a köztudatban, a tudomány is inkább vadásznak, esetleg vadász-kutatónak tekinti őket. A nemzetközileg is legismertebb magyar vadászok Kittenberger Kálmán és Széchenyi Zsigmond, akik Afrikából visszatérve szakszerű vagy olvasmányos stílusban meg is fogalmazták és közre is adták vadászta-

pasztalataikat. Más-más típust, vadászati, irodalmi, szakmai modellt képviselő munkásságuk jól példázza a magyar Afrika-járó vadászok sorsát.

KITTENBERGER KÁLMÁN

1881. október 11-én született Léván. Már gyermekkorában Stanley és Livingstone találkozásáról, valamint Teleki Sámuel utazásáról olvasott a *Világ-Króni-*

Kittenberger Kálmán Tanganyikában

ka és a *Képes Néplap* oldalain.¹⁵ A természet iránti érdeklődése Sándor bátyjától elerett madárpreparatóri ismeretekkel bővült. 1901-ben a budapesti tanárképző polgári iskola mennyiségteni és természetrajzi szakos diákjaként a nyarat a Nemzeti Múzeum laboratóriumában töltötte kiségitő preparátorként. Itt találkozott az akkor Új-Guineából hazatérő zoológussal és néprajzkutatóval, Bíró Lajossal, valamint a kitűnő természettudóssal, Madarász Gyulával. Később jó barátja lett Herman Ottó is.

1902 őszén az erdélyi Tatrangra költözött tanító-nak, de ugyanez év karácsonyán, egy regénybe illő távirati felkérésre már Kelet-Afrika felé hajózott.¹⁶ A táviratot Damaszkín Arzen vadász küldte, aki állatköltő és -preparátor segédet keresett maga mellé kelet-afrikai utazásához.¹⁷ Kittenberger 1903-ban lépett először Afrika földjére, és kezdeti betegeskedései után egészen 1929-ig vezetett afrikai vadász- és gyűjtőutakat a Kilimandzsáro környékén, Abesszíniában, a Viktória-tó és a Nátron-tó körül, illetve Ugandában. Számmtalan addig ismeretlen zoológiai és botanikai fajt írt le, élőállat-gyűjteményt szállított haza a budapesti Állat- és Növénykertnek és preparátumokat a Nemzeti Múzeumnak. Hatalmas munkát végzett, amit hazájában nem értékelték annyira, mint várta.¹⁸ Pedig szüksége lett volna az elismerésre, mert némi anyagi támogatást is jelentett volna.

1914 nyarán azért kényszerült megszakítani ugandai gyűjtőútját, mert brit felségterületen tartózkodott, ezért a District Commissioner magához hívatta, egy azóta híressé vált mondat¹⁹ kíséretében mindenét elkobozta, őt magát pedig hajóra rakta India felé, ahol a magyar vadász öt évet töltött hadifogságban.

1919-ben tért vissza Magyarországra, és csak 1925-ben utazott újra Afrikába.

Mint hogy a remélt támogatás elmaradt, Kittenberger kénytelen volt a megélhetését a maga módján biztosítani: feltalálta az önellátó szafarit. Sosem tartozott az előkelő afrikai brit és német vadászkörökbe. Az ő szafarijai a vadász- és a tudományos szafarik közti határon mozogtak: részben azért vadászott, hogy az elejtett vad eladásából finanszírozhassa további gyűjtőútjait, részben pedig azért, hogy tudományos gyűjteményét gyarapítsa. Az akkor már vadászati törvényekkel erősen szabályozott Brit Kelet-Afrikában és Tanganyikában csak bizonyos számú elefántot és nagymacskát lehetett kilőni. Kittenberger a nagy, értékes agyaráú elefántokra vadászott, s eladta vagy elcserélte a lelőtt oroszlánok, leopárdok vagy bivalyok kikészített bőrét, hogy az árukból tovább maradhasson Afrikában, vagy visszatérhessen oda.

A munkához saját kutatói bázist épített ki (ami sokszor csak egy banánlevelekből épített kunyhót jelentett), segítő csoportjában pedig a klasszikus szafariszemélyzet – a teherhordók (szuahéliül: *pagazi*), a szakácsok, a helyben toborzott nyomolvasók (szuahéliül: *kiringozi*) és a fegyverhordozók – mellett ott voltak az általa a helyiekből kiképzett „szakemberek” is: főpreparátorok, fővezetők, másodvezetők, boyok (amolyan személyes titkárok), a boyok boyai (azaz segédei) és a szafarihoz csapódó nők, akik segítettek a pagaziknak a cipekedésben és egyéb munkákban. Kittenberger így ír róluk az *Utolsó afrikai vadászatomban*:

„Gyűjtőtanyám egész kis falu. Tágas fűházam mellett megtalálható a laboratóriumom, embereim nagy háza, szafárim főembereinek külön kunyhói, az emlősbőrök szárítópajtája, gulyám és a befogott állatok cölöpkarámja stb. Meglehetősen nagy területet hódítottunk el az ősvadonból, akkor már élő vad befogással is foglalkoztam. [...] Személyzetem is nagy. Olyan kitűnő munkatársaim még egy afrikai utazásom során sem voltak, mint akkor. Két munyamparám és két fegyverhordozóm jól értették az emlősök preparálását, úgyhogy sokszor teljesen rájuk bízhattam ezt a munkát. A rovargyűjtésre bennszülött fiúkat tanítottam be. A természetrajzi gyűjtőnek legjobb segítői a bennszülött gyerekek. Hamar megtanulták a rovargyűjtés minden ágát. Pontosan felismerték a diptérák (kétszárnyúak) és a himenoptérák (hártvászárnyúak) közötti különbséget. A »legyes-gyerekek« a diptérák gyűjtésére specializálódott, a lepkész lepkékre stb. Bogarakat azonban mindegyik gyűjtött. A fegyverhordozók nem gyűjtöttek rovarokat. Őket nem is kértem erre. Ők alkották a harcos kíséretet. Gyerekeknek való munkára nem lettek voltak hajlandók.”²⁰

A társaság legnagyobb becsben tartott tagjai a pagazik voltak. Egy-egy híres pagazi olyannyira részévé vált a szafari-kultúrának, hogy beszélő nevet vett fel. Létezett „Nusz-rupia” (fél rupia), „Peza-moja” (egy peza), „Penda-Kula” (nagy étvágyú) pagazi. A munka végeztével kapott fizetésből a vezetők, a jobb nyomolvasók életformát válthattak: kereskedők let-

tek, és vagyonos emberként éltek tovább. A pagazik saját közösségükben kivívott rangja is jelzi, milyen jelentősége volt a vadász-szafariknak Kelet-Afrikában a XX. század első felében. Kisebbségi közösségeket mozgattak meg, a kiemelkedés esélyével alakították az egyének társadalmi helyzetét csakúgy, mint a viselkedési mintákat, a korabeli nyelvet, és hozzájárultak a vidék gazdaságának fejlődéséhez.

A csoport vezetője Kittenberger volt, az ő utasításai szerint követték a vadat. A bennszülött vadászok szakértelmét tisztelte, többnyire kikérte, illetve szívesen meghallgatta véleményüket az állatok hollétéről, rejtekhelyeiről. Egyszer megkérte a Viktória-tó egyik szigetének bennszülött harcosait, hadd nézhesse végig egy oroszlánvadászatukat. Ezt meg is ígérték neki, de nem lett belőle semmi.²¹

Utolsó kongói vadászatáról írva jegyzi fel az azandékról: „Annyi bizonyos, hogy az azandéktól sem az őserdő, sem a szavanna, sem a vizek állatalkóinak nincs egy percnyi nyugodalmuk. Amit megehetőnek tartanak – márpedig kevés a szerintük megehető – azt minden kigondolható módon üldözik, legyen az emlős, madár, hal, kígyó vagy rovar.”²²

A mély és alapos bennszülött vadásztudást tehát elismerte ugyan Kittenberger, de írásaiból inkább az tűnik ki, hogy a bennszülött vadászok használták a fehér vadász szaktudását és puszkáinak erejét. Sőt a helyi ültetvények tulajdonosai is számtalanszor kérték meg a magyar vadászt, hogy lője ki az ültetvényeket dézsmáló vadakat.

Kittenberger később kapcsolatba került a térségben élő helyi főnökökkel és a gyarmatosító hatalomhoz tartozó vadászokkal is. Leírásából egy összetett helyi vadásztársadalom képe bontakozik ki, melynek tagjai erősen kötődtek az afrikai főnökségek legfelső vezetői rétegéhez. Egyik utolsó vadászata előkészületeiről így

20 ■ Gondolat, Bp., 1969. 324. old.

21 ■ Kittenberger: *Kelet-Afrika...*, 51. old. Sőt barátja és életrajzírója, Fekete István szerint Kittenberger egyszer próbált meg egy lándzsát belevágni egy döglött elefántba, de még az sem sikerült (i. m., 134. old.).

22 ■ Kittenberger: *Utolsó afrikai vadászatomban*, 274. old.

23 ■ Uo. 20–21. old.

24 ■ A *fundi* szuahéli szó, jelentése mester vagy szakember. A kelet-afrikai vadász kultúrában több személyre használhatják a fundi szót, például börcszerzőkre, vadászokra stb.

25 ■ Kittenberger: *Kelet-Afrika...*, 82.

26 ■ Kittenberger: *Utolsó afrikai vadászatomban*, 213.

27 ■ Uo. 213. A Biudiban tett látogatáskor Kittenbergerék egy gyermekkorú régensnél vendégeskedtek, aki segített megszervezni további vadászatukat (uo. 253.).

28 ■ Kittenberger: *Kelet-Afrika...* 98.

29 ■ Kittenberger Kálmán több írása jelent meg más-más címen, esetleg egy kicsit átdolgozva. A két alapmű az *Utolsó afrikai vadászatomban* és a *Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában*. Kentaur Könyvek, Bp., 1985.

30 ■ Ez utóbbi eredetileg *A megváltozott Afrika* címet viselte. Stílusa itt már jóval „érettebb”, mint a korábbi, ifjúsági irodalmi stílusú könyvé. A *Megváltozott Afrika* 1930-as kiadásában Horthy Jenő hat fejezetet közöl, mivel az akkori utazást Kittenbergerrel és Horthy Istvánnal együtt tette meg (Kittenberger: *A megváltozott Afrika*. 1930.). Horthy bővebben szól Kittenberger-ről a *Vadász- és gyűjtőúton* előszavában (Franklin-Társulat, Bp., 1944.), ahol a fekete földrész bennszülöttjének nevezi, utalva a magyar vadász bensőséges kapcsolatára a bennszülöttekkel.

számol be: „Fegyverhordozóm nem volt még, azt az én régi barátom, Unyoró volt régense, jelenleg egy kisebb »szaza« [tartományi főnök], Sekibobo Daudi (a Sekibobo titulus azt jelenti, hogy a hadi kanu-flotta admirálisa) keres és küld utánam. Az én Daudi barátom maga is nagy elefántvadász, és mint minden »szaza-chief«-nek, kitűnő nyomozói és fegyverhordozói, illetve vadászai voltak.”²³

Az Uganda területén található egykori Bunyoro királyságban működő hivatásos bennszülött elefántvadászokat, a *fundikat*²⁴ a vezetőség fogadta fel, hogy minél több elefántot ejtsenek a területükön.²⁵ A korabeli vadásztársadalom e különleges szereplőinek „furcsa társaságát” Kittenberger részletesen leírja, és megemlíti róluk, hogy volt hivatalos vadászjegyük, elől töltős puskájuk (és persze íjuk és nyilaik) is. A fundik a helyi főnökségektől, a gyarmatosító hatalomtól, a magányos fehér vadásztól és a bennszülött vadászoktól egyaránt elkülönülve dolgoztak.

Kittenberger írásaiból is egyértelmű, hogy a XX. század elején a brit, belga és német gyarmatosítók minden kelet-afrikai vadászskultúrában érvényt szereztek vadvédelmi törvényeiknek, melyek Kittenbergerre (és minden idegen vadászra), az afrikai főnökségek vadászaira, a helyi vadásznépekre és az ültetvényesekre (fehérekre és feketékre egyaránt) is kötelezően vonatkoztak. Kittenberger minden vadászat előtt jelentkezett a hivatalos állomásokon, hogy megbizonyosodjék vadászjegyének érvényességéről és a környék vadbőségéről: „Niangerába érve a tartományfőnöknél tisztelegtünk, és nagy megnyugvással hallottuk – de sajnos nem kaptuk írásban –, hogy a régi vadászjegyen feltüntetett tilalmak már hatályukat veszítették, és most már csak az elefánt lövése van számhoz kötve.”²⁶

És ha már ott jártak, a magyar vadász le is írta, hogy milyen az állomás: „A tartományi főnök rezidenciája valóságos várkastély, amelynek ablakából remek panoráma nyílik a mélyen alatta folyó Uelle folyóra. A kongói állomások épületei általában mind nagyon csinosak. Ez már feltűnt Aruban is az adminisztrátor házában, hol a hatalmas boraszus pálmatorzs-oszlopok stílszerű szépsége nagyon megnyerte tetszésünket.”²⁷

Kittenberger elbeszéléseiből nemcsak a XX. század eleji kelet-afrikai vadászskultúrára nyílik ablak, hanem annak a nem vadászó csoportokhoz fűződő viszonyára is. Már egy vadnyom felvétele magához vonzotta a helyi nyomkövetőket, a „szélhámós” nyomkövetőket, hírhozókat, potyahúsra várókat. Közülük aztán Kittenberger némi szerencsével kiválasztotta a feladatnak leginkább megfelelő személyeket, akik csatlakoztak a csapatához. Am azok sem tárgítottak, akiket elküldött: követték csapatát az egész vadászat alatt, hogy az elejtett zsákmányból minél hamarabb részesülhessenek. Miután lelőtték a vadat, és Kittenberger megszerezte annak megfelelő részeit (agyar, szarv, farok, láb), a többi általában a bennszülöttekre hagyta, akik a húst elfogyasztották. A hús elfogyasztása vagy elszállítása, a csontok letisztítása, a bőr kikészítése és elszállítása

azonban nemcsak a felbérelt személyzet „kiváltsága” volt, mivel „egy-egy elefánt elejtése nagyon kellemes esemény a mádi falvak életében. Megindul a falu apraja-nagyja; a férfiak élesre fent lándzsákkal, melyeket ilyenkor kések helyett használnak, ha van, késükkel; az asszony nép és a gyermekek a húszállításra készített furcsa alakú hátikosaraikkal. Az asszony nép és a gyermekhad nem vesz részt az elefánttetem megostromlásában, ők csak körülállják a vadul ordítózó, vagdaldózó, dulakodó férfiakat: nekik kell elkapniuk a húsdarabokat, melyeket férjük vagy testvérük vág le, és hajít feljűk. [...] A birtokba vett húsdarabokat kiki egy fa vagy bokor tövébe rakja le; az ilyen húsrakáshoz már nem nyúl senki.”²⁸

A vadászat minden egyes mozzanata – a szándéktól a zsákmányhoz köthető utolsó cselekedetig – valamilyen kapcsolatot teremtett Kittenberger és a bennszülöttek között. Sőt a bennszülötteknek a vadászatról kialakított narratívái, meséi is még ehhez a folyamathoz sorolhatók. A vadászat végeztével ugyanis a szafari személyzete a tábor tüzet körülülve történeteket mesélt, felelevenítve a nap vagy az elmúlt napok legerdekesebb eseményeit. Eljátszották, ami a vadászaton történt, kifigurázták egymást és az ideges fehér vadászt, külön hangokkal idézték meg az állatokat és az embereket.

Kittenberger írásai²⁹ ökológiai jellegű tanulmányok egy-egy vadfajról vagy egymással többé-kevésbé rokon fajokról (Az oroszlán; Az afrikai elefánt; A kafferbivaly; Az afrikai orrszarvú; Antilopok és gazellák; Gepárd, karakál és szervál vagy a Disznók, földimalac és tarajos sül a *Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában* c. könyvben); módszertani tanácsok vadászoknak és gyűjtőknek (Vadászfegyverekről és a trófeák kezeléséről; A múzeumi gyűjtő és bennszülött munkatársai; Továbbiak az oroszlán vadászatához; Az afrikai elefánt vadászata – ugyanott); beszámolók egy-egy vadászat eseményeiről (Utolsó vadásznapiom Semliki völgyében, *Utolsó Afrikai vadászatom*³⁰).

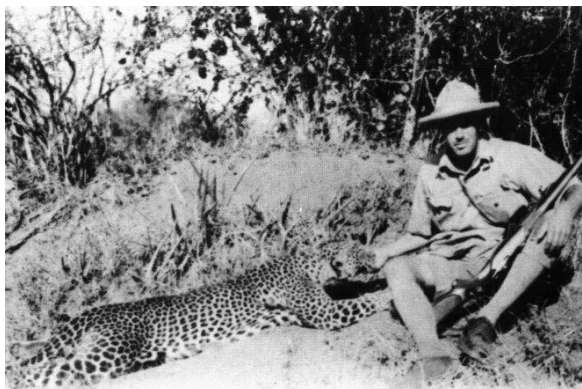
Kittenberger döntései egyértelműen a tudományos célt előtérbe helyező kutató-vadászról árulkodnak, az afrikai vadállatokhoz, vadászokhoz fűződő viszonya pedig határozott és – a korabeli szemlélethez képest – etikailag érzékeny. Ha nem tudta sem eladni az állatokat, sem tudományos célból felhasználni, nem lőtte ki őket. Ebben különbözött a „létfenntartó” bennszülött és a trófeagyűjtő idegen vadásztól.

SZÉCHENYI ZSIGMOND

Amikor Kittenberger Kálmán 1928-ban megkezdte utolsó afrikai vadászatát, akkor érkezett Kelet-Afrikába az akkor 35 éves Széchenyi Zsigmond gróf. Nem ez volt az első afrikai vadászata, de az első, amelyről könyvet is írt. Utoljára pedig 1964-ben járt Afrika földjén, az volt kilencedik afrikai vadászata. Élete során öt könyvet adott ki Afrikáról magyarul, összesen mintegy másfél millió példányban. Hazánkban sokak számára az ő írásai jelentették

Afrikát, az ő beszámolóiból alkottak képet Kelet-Afrika népeiről.

Széchenyi Zsigmond, a Nemzeti Múzeum alapítójának unokája, 1893. január 23-án született Nagyváradon. Székesfehérváron, Budapesten, Münchenben, Stuttgartban, Oxfordban és Cambridge-ben tanult. Sok minden érdekelte, sok területen tehetségesnek bizonyult, mégis a vadászat vált számára a legfontosabbá.³¹

Széchenyi Zsigmond

Mint a legtöbb magyar afrikavadász, ő is Szudánban kezdte. Itt ejtette el első oroszlánját és bivalyát, itt ejtette egy életre rabul Afrika.³² A művelt arisztokrata nemesként élt, és nemesi felfogással vadászott. Jól bánt a fegyverrel (a kitűnő vadászt itthon és külföldön egyaránt az elsők között jegyezték), de a tollal is. Írásaiból közvetlen, humoros hangvételű vadászként lép előnk, aki nem henceg, nem törekszik mindenáron hitelének növelésére és vadászeredményei tódítására.

Nemcsak az egyes vadászati akciókat írja le, hanem terjedősen, el-elkalandozva meséli el az expedíciót az utazás tervétől a készülődésen, szervezkedésen, hajóúton át a szafari végéig. Utolsó afrikai útjának leírásában (*Denaturált Afrika*) csak a könyv felénél ér Afrikába. Talán nem is tudta, hogy mindenre kiterjedő, részletes és néha már-már csapongó történeteivel milyen nagy mértékben járult hozzá a klasszikus arisztokrata szafarik világának megörökítéséhez. Mindaz, ami Kittenbergernél csak körvonalazódik, Széchenyinnél világossá válik. Autentikus írói munkát végzett. Leírja a hazai vadászarisztokráciát, melynek tagjai közül vadásztársait választotta; elbeszéli a hetekig tartó hajóutakat Európa és Afrika között, és közben felvonultatja a gyarmatbirodalom jellegzetes szereplőit; felidézi a gyarmati sorsokat; a klasszikus vadász-szafari leírásán keresztül bemutatja a kelet-afrikai fehér vadásztársadalmat.

Nemesi társaságban vadászott (Almásy László, Károlyi István, Horthy Jenő³³), szafarijain olyan emberekkel töltötte együtt idejét, mint Ernest Hemingway, Blixen báró vagy I. Ferdinánd egykori bolgár cár, de jó barátja volt Rudolf trónörökös unoká-

ja, a Kenyában élő Windisch-Graetz is. Ismerte az arisztokratikus szafari-társadalom szereplőit, nyelvével, viselkedési normáit, és – ami ugyanilyen fontos volt – felmenői miatt őt is ismerték. Mind a hazai, mind a kelet-afrikai elit vadászkultúrájában tökéletes biztonsággal mozgott.

Az első „spórolós” afrikai vadászat után következett élete talán legeredményesebb vadász-szafarija, melyre sokszor nosztalgiával gondolt. Élményeit a *Csui!...*³⁴ című munkája örökíti meg. Többnyire Brit Kelet-Afrikában, a mai Kenya területén – a klasszikus és egy idő után intézményesülő vadász-szafarik színhelyén – vadászott. A *Csui!...* tökéletes képet nyújt a brit mintájú vadász-szafarik bürokráciájáról és szereplőiről. Széchenyi leírja, milyen hivatalokkal és személyekkel kellett kapcsolatba lépnie Nairobi-ban ahhoz, hogy végre elindulhasson az expedíció; elbeszéli a vadászjegyek kiváltásának történetét, és sokat ír a luxusszállodák világáról is, ahova a vadásztársadalom tagjai szafari előtt és után betérnek, hogy találkozhassanak, és információkat cseréljenek. Zseniális érzékkel találta meg a legjobb antropológiai forrásokat: egyszer például egy szálloda vendégkönyvéből idézi hosszasan a szafarizók élményeit, és ezzel pontos képet fest a vadnéző szafarik kialakulásának időszakáról.³⁵

Kittenbergerrel ellentétben nem egymaga intézkedett és vállalt felelősséget. A kontinens első szafari-szervező cégével, a Safarilanddel vette fel a kapcsolatot, mely már a nagybátyjának is szervezett vadász-szafarit: „Időnk nagy része a Safariland nevű, vadász-expedíciókat rendező és felszerelő ügynökségen telik el. Igen érdekes üzlet ez. Vezetője valami Tarlton nevű, öreg ausztráliai (azelőtt hosszú évekig híres vadász) és egy Whetham nevű, a háború alatt itt ragadt angol őrnagy. Itt állítják össze, itt szerelik fel a kelet-afrikai vadászkirándulások legnagyobb részét; itt fogadják fel a teherhordókat, vezetőket, puskahordozókat, szakács-

40 ■ Széchenyi: *Csui!...*, 21. old.

31 ■ Széchenyi Zsigmond: *Denaturált Afrika*. Szépirodalmi, Bp., 1968. 37. old.

32 ■ Első és utolsó előtti afrikai útjáról a *Szarvasok nyomában és egyéb írások* című könyvében olvashatunk. (Kinizsi, Debrecen, 2003.).

33 ■ Horthy Jenő: *Egy élet sportja*. Franklin, Bp., 1937. A szerző a kormányzó öccse, Kittenberger Kálmán és Széchenyi Zsigmond barátja és vadásztársa volt; úgy jellemzi Széchenyit, mint aki jó társ, kemény ember, s állandóan megnevetetti barátait.

34 ■ Széchenyi Zsigmond: *Csui!...* Szépirodalmi, Bp., 1966.

35 ■ Széchenyi: *Denaturált Afrika*, 229. old.

36 ■ Széchenyi: *Csui!...*, 21. old.

37 ■ Szerencsére Széchenyi beemelte *Csui!...* című könyvének végére egy levelezését, melyet a Safariland céggel folytatott, miután hazatért Afrikából. A cég emberei megtalálták meglőtt elefántbikájának a tetemét és hatalmas agyarait. Mivel az agyarak értéke nagyságuk miatt tetemes volt, Széchenyi kiterjedt levelezésben tárgyalta meg a céggel az agyarak sorsát. Ezekből a levelekből – ha csak megközelítőleg is, de – képet kaphatunk a hivatalos szafarik bürokráciájáról és ügyintézési módjáról.

38 ■ Széchenyi: *Csui!...*, 22. old.

39 ■ Széchenyi Zsigmond: *Afrikai táborűzek*. Magyar Könyvklub, Bp., 2002. 41–42. old. Széchenyi élete során sokszor szorult úrinnak egyáltalán nem nevezhető foglalkozásokra. A második világháború után nemkívánatos személynek nyilvánították Budapesten, és vidékre száműzték.

kat, meg azt a tudom is én, hányféle hátramoszdítót, akikre az ilyen expedíciónak szüksége van. Innen indulnak újukra a szafarik (expedíciók), ide is érkeznek vissza. Ide hozzák vagy küldik be zsákmányukat gondozás, szakszerű elpakolás, hazaszállítás céljából. [...] Az udvaron nagy csapat fekete őgyeleg. Teherhordók, vezetők serege. Alkalmaztatásra várnak.”³⁶

Széchenyi vadászatain szinte mindig egy szafari-szervező cég kapcsolatait, felszereléseit, embereit vette igénybe, mellyel már Magyarországról kontaktust teremtett, és egészen a szafari végéig a cég valamelyik embere vigyázott rá. Ezek voltak a klasszikus vadász-szafarik: a gyarmati intézményrendszert használták, tökéletesen beleilleszkedve a brit gyarmati kulturális és társadalmi modellbe, végső soron pedig annak szerves részévé váltak.³⁷

Széchenyiék vonattal, autóval és gyalog közelítették meg a vadászat helyszínét, többnyire néhány napi járásra Nairobótól, ahova vissza-visszatértek. Az elejtett állatok bőrét itt városi mesteremberre bízták, meglátogatták a szállodákat, elmentek orvoshoz, borbélyhoz, kocsmába, ismerősökhöz vagy éppen megjavították a felszerelésüket. Majd újabb „körre” indultak. Ha Nairobiba nem volt esélyük bejutni, meglátogatták valamelyik vidéki tisztviselőtelepet, és ott kipihenték magukat. A XX. század első évtizedeiben egy ilyen gyarmati telepen még szükségképp vadásztak az ott élő férfiak, akiket Széchenyi vadászélményeik leírásán keresztül mutat be: a doktorokat, a kerületi parancsnokokat és helyetteseiket, a tanítókat és a katonákat. Csupa olyan emberi sorsot, amelyet egyáltalán nem irigyelt a magány és az elzártság miatt. Leírta a házakat a falakon található tróféákkal, a vadállatoktól védő sövénykerítésekkel, a falakon lógó puskákkal és tulajdonosaikat a meséikben szereplő sebesüléseikkel együtt.

A városi arisztokrata és vidéki gyarmati világgal gond nélkül teremtett kapcsolatot a vadász-szafari intézményén keresztül, de a helyi vadász- és egyéb csoportokkal már nehezebben boldogult. Egy helyen így ír bennszülött kísérőiről: „Végignézttem őket, mielőtt elindultak. Akár valami rablóbanda. Ahelyett ugyanis, hogy rendes szerezsen szokás szerint, természetadta, fekete egyenruhájukat viselnék – »városi« szerezsenek lévén –, a legcifrább európai ruharongyokban rukkoltak ki: egyikük szakadt tenisz nadrágban, másikuk tarka szetter-maradványban. – Szurokfekete képtől eltekintve, élen emlékeztetnek hazai Kolompár cigányainkra.”³⁸

Eppen ezért volt szükségük Big Game Hunterre, vagy ahogyan Széchenyi nevezi: „fehér vadászra”, aki kapcsolatot teremtett a vendégvadász és a helyiek között, ismerte a vadász kívánalmait és a helyi lehetőségeket, körülményeket. Széchenyi nemcsak e mesterségről rajzol tökéletes képet, megismertet néhány művelőjével is. És ha megismertük a „fehér vadász” életvitelét, egész éves munkáját, otthonát, háztartását, akkor megértjük, miért mellőzhetetlen a korabeli vadásztársadalomban.

A „fehér vadász” csak az év egy részében tud vadász-szafarikat vezetni, az esős évszakban farmján gazdálkodik. Legtöbbjük igyekszik Nairobi környékén birtokot vásárolni, hogy az őt alkalmazó szafari-cég minél könnyebben elérhesse. Tehát gazdálkodik; birtokán bennszülöttek dolgoznak, kapálnak, legeltetik az állatokat, ellátják a ház körüli teendőket. A BGH béreli fel és alkalmazza őket, akikkel az alatt a fél év alatt, amíg a farmon együtt élnek és dolgoznak, kitűnően összeszoknak, és megismerik egymást. Az együtt töltött hónapok alatt kiderül, ki mennyire bírja a munkát, mihez ért, mennyire megbízható. Mire eljön az év első vadász-szafarijának az ideje, a „fehér vadász” nem kell azzal töltenie az idejét, hogy személyzetet toborozzon az expedícióhoz, hanem összeszokott és kipróbált csapattal jelentkezhet a cégénél. Az addig kapálgató bennszülött sátrakat fog cipelni, a kertészből személyes titkár lesz, a farm konyhai kisegítője pedig a szafari szakácsa. A jó BGH, akinek saját csapata van, egy vagyonba kerül, de a kiszámított idővel és pénzzel gazdálkodó vendég-vadásznak felbecsülhetetlen érték. Nem kell személyzetet, teherhordókat keresgélnie, akik esetleg megbízhatatlanok, és elszöknek a szafari idején, mert keveslik a fizetést. A BGH emberei lehet, hogy alacsonyabb bérért, de egész évben folyamatosan alkalmazásban állnak. Ha idejüket nem is állandóan vadász-szafarin, de mindig a „szafari-iparban” töltik, így lekötelezettjei a „fehér vadász”.

Széchenyi sokat és elismeréssel ír a „fehér vadászokról”. Becsüli szerepüket a társadalomban, szakértelmüket, és tudja, hogy nélkülük soha nem lett volna képes zsákmányait megszerezni. Még az is megfordult a fejében, hogy maga is beáll fehér vadásznak, majd pontokba szedve sorolja érveit, miért is döntött másképp.³⁹ Stub, a „fehér vadász” a *Csui!*... egyik lelegevenebb, legjobban megrajzolt és legkomikusabb figurája: „Itt fogadtuk fel az ún. White huntert, a professzionista fehér vadászt is, aki szafarinkat rendezni, vezetni és társamat, Károlyi Istvánt, vadászat közben kísérni fogja. Stubnak hívják az illetőt: H. L. Stub. Ötven év körüli, marcona képű, hosszú, vörös harc-sabajszerű, apró szúrósszemű egyén. Ideges, rengeteget jár a szája. Nem megnyerő külsejű, de nyilván érti a mesterségét. Dél-Afrikából bevándorolt farmer, van itt a közelben vagy húszezer holdas birtoka, ami az itteni vadonságban még nem nagy szó. Szülei skótok voltak, kik annak idején hazájukból Dél-Afrikába költöztek. A mi emberünk már itt született, Európában sohasem járt, nem is kívánja megnézni.”⁴⁰

„Arra virradtunk, hogy Stub parafasisakjának karimáját ismeretlen tettes – eltörte! Na, hiszen csak ez hiányzott. Stub lelki egyensúlya aggályosan megbilblent. Még közelébe sem merészkedünk. Reggel óta folyik a vizsgálat. A nyomozás, a tanúkihallgatás, a keresztkérdések, a vád- és védőbeszéd. Stub a sátor előtt ül, fején a bűnjel, a törött kalap. Körülötte félkörben remeg a vádlottak, tanúk, gyanúsítottak serege. Aki csak tudja, mi a kalap, mind meg lett idézve. Stub vészjósló hangja egyre félelmetesebb. Közbe-

közbe elragadja a hév, vicsorogva pattan fel ültéből, úgy széjjelugraszta az egész törvényszéket, egyenkint kell őket a bokrok közül előcsalogatni. Már vagy öt feketében felismerte a kétségtelen tettest, mindegyikre rábizonyította a bűnösséget, és mindegyiknek megígérte, hogy a kalap árát levonhatja béréből. (A lefogott bérekből már egész kalaposboltra telik.)⁴¹

Egy-egy ismertebb „fehér vadász” valóságos „sztár”, akinek a villanegyedben van birtoka, akiért versengenek a vendég-vadászok, és aki válogathat az ügyfelek között.⁴² A kevésbé felkapottaknak be kell érniük egy kisebb birtokkal Nairobi környékén. Az 1940-es években aztán a „fehér vadász” már fotós, vadnéző, tudományos célú expedíciókhoz is elszegődött, már nem vadászati ismereteire, hanem egyéb tudására volt szükség.

Kittenberger Kálmánnal ellentétben Széchenyi Zsigmond ezen a „szűrőn” keresztül érintkezett Afrikával, ami társadalmi és kulturális értelemben is meghatározta kapcsolatát az afrikai emberekkel, a helyi kultúrával. Ahol nem volt kiépítve a vadász-szafari infrastruktúrája, ott is megkereste azt a hivatásos szakértőt, aki megismertette a helyi viszonyokkal, és akivel vadat lövetett. Ez történt a szudáni Fundzs tartományban is, ahol az Afrika-kutató Almásy László gróffal vadászott együtt.⁴³

Bár Széchenyiek már első vadászexpedícióikon is autóval közlekedtek, sokszor kényszerültek hosszú gyalogtúrákra, és rengeteg időt töltöttek a vadonban, távol a városoktól. A szafari szociológiája a tábortól életen keresztül Széchenyi Zsigmond könyveiből is ki-rajzolódik. Széchenyi nem gyűjtött állatokat, bőrtöket vagy élőállatokat, csak trófeákat – kivéve két utolsó útján.⁴⁴ Célja csak a vadászat volt, személyzete néhány személyes titkáron, fegyverhordozón és nyomkövetőn túl teherhordókból és a helyben hozzájuk csapódó kísérőkből állt. Ők alkották a tábort és alakították a tábortól életet, melyet Széchenyi mindig nagyon részletesen leírt. Viszonyát a bennszülöttekkel ő maga sem nevezte soha jónak, bevallottan keveset tudott róluk, az emberek nem érdekelték annyira, mint a vadállatok. Nem is bocsátkozott néprajzi leírásokba, amihez nem értett.

A *Csui!*... egy részlete az afrikai vadászokról írva mégis képet ad arról, milyen volt a magyar vadász és az afrikai bennszülöttek viszonya, és közvetve Széchenyi Zsigmond korának szafari-típusa is.

1929 januárjában a mai Dél-Kenya területén elefántra vadászott. Tábortukat az elefántdagonya mellett állították fel, egy őserdőből kitaposott apró tisztáson.

„Az István által adományozott »szafari-gramofon« igazán felbecsülhetetlen szerzemény. Olyan jólesik itt a zene, úgy felüdíti ezt az egyhangú cigányéletet! No, meg Stubot is elnémitja ideig-óráig! Feketéink is módfelett élvezik, különösen az itt felfogott »vadak«. Alig várják, hogy vacsoránk végeztével megindítsuk az ördögös skatulyát. Egymás után bújnak elő a sötétből, de néhány lépésnél közelebb nem me-

részkednek. Ott leguggolnak, borzongva összekapaszkodnak, tágra nyílt szemmel, tátott szájjal bámulják a csodát. Addig lökdösi, biztatják egymást, míg valamelyikük el nem szánja magát, és mint a párdúc, négykézláb lopózik a gramofon mellé. [...] Este gramofonmuzsikára táncoltak a »vadak«. Mindegyikük mást táncolt. Taktus nélkül jártak, csúnyán, nevetségesen, érthetetlenül. Nagyokat ugrottak, leguggolva körbe forogtak, lábukat megörbítve elfelüket kifeszítve kacsalépésben totyogtak, arcukat elfintorították, és holmi sziszegő hangokat hallattak – szerencsénül kurjongattak.»⁴⁵

Ebből a leírásból, ha összevetjük Kittenberger beszámolóival kisebb falu méretű gyűjtőtanyájáról, kitűnik a két vadász-szafari típusbeli különbsége, s az is, mennyire eltérő eszközökkel teremtett kapcsolatot a két magyar vadász a helyi vadász kultúrákkal, s milyen másképp közvetítették ezt a világot az olvasónak. A gramofon teremtette helyzet és a bennszülött-tánc Széchenyiben filozófiai elmélkedést indít el: milyen érintetlenek még az erdőben élő »vadak» a civilizáció ártalmaitól, milyen boldogok és kiegyensúlyozottak.⁴⁶ A bennszülöttek viszonya a nyugati kultúra vívmányához megmutatja romlatlanságukat. Az a kulturális párbeszéd, amely fentebb a szafari legjelentősebb tulajdonságának mutatkozott, a maga klasszikus formájában jön létre Széchenyinél: a »vad» állapot érintetlensége áll a városi romlottsággal szemben. Széchenyinek a bennszülöttek nem munkatársak, nem preparáló és fegyverhordozó barátok, mint Kittenbergernek, hanem csodálatos és romlatlan »vadak».

Pályája végén Széchenyi is elsiratja Afrikát a *Denaturált Afrikában*, ugyanúgy, mint Kittenberger a *Megváltozott Afrikában*. Pedig Széchenyi éppen abban az évben találja meg a maga számára az őseredeti Afrikát, amelyben Kittenberger már a modern Afrika fe-

41 ■ Uo. 317. old.

42 ■ Uo. 186. old.

43 ■ Széchenyi Zsigmond: *Hengergő homok*. Szépirodalmi, Bp., 1964. A könyv ezen kiadásában a cenzúra csak „A.”-val engedte jelölni az egykor náci bűnökkel vádolt Almásy Lászlót.

44 ■ Széchenyi utolsó előtti, 1959–60-as afrikai útja a Dénes István vezette gyűjtőexpedíció volt, amelyről Dénes írt könyvet (*Igy láttam Afrikát*. Szépirodalmi, Bp., 1961.). Ebben többnyire ugyanazt a szafarizó jellemrajzot kapjuk Széchenyiről, mint saját könyveiből. Az ekkor már 68 éves, kicsit szőrtőlődő Széchenyi ugyanazzal a hévvel és szeretettel csinálta végig a gyűjtőutat, mint fiatal korában. Ő tanította szuahélire a csapat tagjait. Noha sokáig húzódozott, vállalkozzék-e az útra, utolsó könyvében a sors ajándékának nevezte.

45 ■ Széchenyi: *Csui!*..., 201–202. old.

46 ■ Széchenyi: *Denaturált Afrika*, 201. old.

47 ■ Uo. 190. old.

48 ■ Uo. 185–186. old.

49 ■ Uo. 187. old.

50 ■ Széchenyi: *Csui!*..., 324. old.

51 ■ Széchenyi és Kittenberger írásaiból egyértelműen kitűnik, hogy egyes etnikai csoportok csak bizonyos munkákra voltak hajlandók elszegődni. A maszaik soha nem cipekedtek, az okiótok nyomolvasók voltak stb.

* Az NKA ösztöndíjával dolgozom A magyar Afrika-kutatás története című kéziratban. Itt szeretném megköszönni az NKA Ismeretterjesztés és a Környezetkultúra Kollégiumának támogatását.

lett kesereg. Ami az egyiknek modern, az a másiknak tradicionális.

Széchenyi utolsó útjának leírása azonban már valóban a klasszikus vadász-szafarik eltűnését dokumentálja. Bár szorult helyzetéből – sehol sem találnak megfelelő szállást Nairobiban – egy brit klub kisérti, már semmi sem sikerül úgy, mint „fénykorában”. Kevés a vad, mindenhol vadvédelmi területek vannak, ahol tilos a vadászat. Az 1960-as évek végén a bennszülöttek már nem segítik a vadász-szafarit, hanem feljelentik azt, aki rossz helyen vagy rossz időben vadászik.⁴⁷ A *Denaturált Afrikában* Széchenyi már egy teljesen új „idegen-bennszülött” modellt ír le: „Könnyű a dolgom immár – harminc évvel ezelőtt, a nagy gyalogszafarik idején, mikor autó helyett még hordárok cipelték felszerelésemet, és száz-százötven fő körül járt »személyzetem« – fél napig is eltartott az ilyen kölcsönös üdvözlés.”⁴⁸

Megváltozott és modernebb lett a tábori felszerelés, de továbbra is tükrözi a vadász-szafari hierarchiáját: „Romlékony étel, behűtött ital nem probléma többé a modern szafari-háztartásban. Ebédlőn túl még egy, a miénkhez hasonló egyszemélyes sátor – Poolman lakása. Mellette apró fehér vászonsátrak csoportja, személyzetünk kvartélyja. Végül a »tábori konyha« nyitott ponyvával árnyékolt, körös-körül szellőző helyisége. Csaknem kifejejttem a legeslegújabb szenzációt, a sátrunk mögötti bozót takarásában diszkrétén, cipzárral lezárható privát »elmélkedőhelyet«. Persze csak kettőnk használatára. Poolman sátra mögött hasonló »magánzárka« húzódik meg. De még tizenkét személyes legénységünk egyetlen igényeiről is gondoskodott a körültekintő »Safariland«. Szóval örölk, fekete kísérőinkről sem feledkezett meg a kövér Slim. Rendelkezésükre bocsátotta a körülöttünk terjeszkedő, végtelen vadonságot.”⁴⁹

Míg Kittenberger csak utal a szafarijai „felszámolására”, Széchenyi részletesen le is írja. A vadászat végén kifizették és megajándékozták a teherhordókat, kiosztották az adományokat a kísérőknek, megajándékozták a „fehér vadászt” – ez iratlan szabály volt –, rendezték a számlát az orvosokkal, a szabókkal, az állatbőr-kikészítőkkal, a trafikossal stb.⁵⁰ A szafari formális és informális kapcsolatai elevenednek meg az elszámoláskor: az, hogy abban az időben Kelet-Afrikában a szafari-ipar közvetve és közvetlenül hány városi embert foglalkoztatott.⁵¹

A legismertebb korabeli magyar vadászforrások elemzése adalékokat nyújthat egy fontos koloniális intézményrendszer, a vadászat megértéséhez. A vadászatban szerepet kapott az akkori társadalom szinte minden rétege: a bennszülöttek, a helyi fehér telepek, a vendég-vadászok, a gyarmati adminisztráció. A vadászat kapcsolatot teremtett közöttük, baráti, üzleti vagy hivatalos viszonyok jöttek létre, vagy éppen mentek tönkre miatta. Itt csak a téma vázlatát adhatuk; a vadász-szafarik forrásanyaga temérdek, és remélhetőleg újabb horizontok nyílnak meg a hasonló kutatások előtt.* □

A lettre 2007 nyári számának tartalma

ERDŐS VIRÁG

Erdős Virág / Györe Gabriella:
 „Nem a saját életünket éljük” – Litera-beszélgetés
 Erdős Virág: Mara halála (dráma)

KREATÍV FELEJTÉS – EGY BIPOLAR-PROJEKT

Thomas Lehr: Kitalált emlékezet
 Márton László: Szavadat ne feledd
 Julia Franck: Utazás Stettinből
 Balla Zsófia: Elutazás és megérkezés (vers)
 Marcel Beyer: Feledtetés Proust
 Kukorelly Endre: Kioltás
 Katja Lange-Müller: Kék füzet III.
 Garaczi László: mennyország
 Robert Schindel: Az én Bécs
 Parti Nagy Lajos: Felejtés-cédulák
 Terézia Mora: A krétai játék
 Németh Gábor: Oly távol, messze van hazám

VILÁGJÁRÓK

Régi Tamás:
 A gyarmatosítás vizuális kultúrája Afrikában – magyar szafari
 Darvasi László: Virágzabálók (regényrészlet)
 Schein Gábor: Budapest, egy levél
 Krasznahorkai László / Eve-Marie Kallen:
 „Legközelebbi rokonaink a kövek, a fák, egy fűcsomó”
 Ryszard Kapuscinski / Krzysztof Pomian:
 Ötven év alatt a Föld körül
 Lángh Júlia: Iskola a bozótban
 Clifford Geertz: Tétova antropológia
 Andrzej Tichy, Blanca Riestra és Lovas Ildikó prózája

KOMMENTÁROK, VITÁK

Vörös Miklós: Megkésétt nekrológ.
 Clifford Geertz, 1926-2006
 V. S. Naipaul: „Azért írok és utazom, hogy kiderítsek valamit”
 Bernard Magnier: Az afrikai irodalomról (Lángh Júlia fordítása)
 Haideh Daraghi (Stockholm/Teherán):
 Nőnap Iránban (Ghorratulein)
 Nicolas Ancion, Balla Zsófia, Schein Gábor és Vörös István versei

LETTRÉ ARC+KÉP:

Szabó Péter munkáit bemutatja Tordai S. Attila

Kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban. Megrendelhető ajándék előfizetésként is évi 1800 Ft-ért a Jelenkor Kiadónál:
 7621 Pécs, Munkácsy u. 30/a Tel: (72) 314-782 Fax: (72) 532-047
 a honlapon: www.jelenkor.com e-mailen: lettre@c3.hu